

STEFANIJA ZEMLICKIENE

ANTANO ZEMLICKO ANTIKVARINIS KNYGYNAS VILNIUJE 1942—1944 m.

1992 metais būtų sukakę 50 metų nuo Antano Zemlicko antikvarinio knygyno atidarymo Vilniuje. Galėtume švęsti gražų jubiliejų. Deja, šiam knygų platinimo židiniui likimas lėmė neilgai gyvuoti. Praūžusi karo audra sunaikino beveik viską. Patį knygyno įkūrėją 1983 metais priglaudė Trakų žemė. Knygų platinimo istorija Antrojo pasaulinio karo metais mažai žinoma, todėl A. Zemlicko antikvarinio knygyno veikla gal kiek padės nušviesti šį laikotarpį.

Apie knygyno steigėją daugiausia žinoma iš artimųjų pasakojimų. Ypač vertingų duomenų pateikė Eugenijus Matuzevičius ir Jadvyga Zemlickienė.

Antanas Zemlickas gimė 1911 m. lapkričio 3 d. Rokiškio apskrityje, Panemunės valsčiuje, Naujasodės kaime. 1940 m. gegužės 27 d. Kaune baigė „Pavasario“ privačią suaugusiųjų gimnaziją. Netrukus pradėjo dirbti Juozo Keliuočio redaguojamo žurnalo „Naujoji Romuva“ administratoriumi. Tuo metu „Naujosios Romuvos“ redakcija persikėlė į Vilnių (dabartinės Maironio g. I esančio pastato antrąjį aukštą). Uždarius žurnalą, kurį laiką dirbo Vilniaus miesto savivaldybės butų ūkio tarnautoju. Pasibaigus karui, A. Zemlickas keletą metų dirbo „Valstiečių laikraščio“ administratoriumi. Vėliau likimas privertė palikti Vilnių. Tolesnis A. Zemlicko gyvenimas ir darbas nebuvo tiesiogiai susijęs su knyga, tačiau meilę knygai, domėjimasis lietuvių kultūra, istorija neišblėso. Tai persidavė ir palikuonims.

Eugenijus Matuzevičius gerai prisimena 1941 metus. Tada jis dirbo Liaudies universitete Vilniuje — dėstė pradinį kursą ir korespondenciją (raštvėdybą). Grupėse buvo po 16—18 žmonių, net vyresnių už patį dėstytoją. Ten mokėsi ir Antanas Zemlickas. Dažnai klausytojai prašydavo Eug. Matuzevičiaus papasakoti apie knygas. Kartais tiesiog vykdavo literatūriniai pokalbiai. A. Zemlickas iš kitų klausytojų išsiskyrė žingeidumu, domėjimusi istorija, knygomis. Jau tada patriotizmas, lietuviškos dvasios stiprybė sklido iš šio žmogaus. Vokiečių okupacijos metais Vilniuje lietuvių jaunimas tarpusavyje labai artimai bendraudavo, susiėjimuose kalbėdavosi apie politiką, istoriją, Vilniaus krašto ateitį.

A. Zemlicką ir Eug. Matuzevičių netrukus likimas suvedė dar artimiau. 1941 m. Eug. Matuzevičius su žmona Dana Rutkute, neturėdamai kur gyventi, prisiglaudė A. Zemlicko bute Vokiečių gatvėje (namas stovėjo dabartinių Dailės parodų rūmų vietoje). A. Zemlickas su žmona Jadvyga labai dažnai kviesdavo Matuzevičius kartu pietauti, nes atsiveždavo maisto iš kaimo, o karo metais tai buvo be galo svarbu. Zemlickai turėjo užslėptą „Telefunken“ radijo aparatą, dažnai pasiklausydavo žinių. Vaisindamiesi gilių kava, prisimindavo Juozą Keliuotį, vartydavo „Naujosios Romuvos“ komplektus. Čia ir kilo mintis atidaryti lietuvišką kny-

gyną. 1941 m. pabaigoje — 1942 m. pradžioje A. Zemlickas ir Eug. Matuzevičius įkūrė bendrovę. Ją pavadino „Knyga“, nes buvo sumanę atidaryti knygyną, turintį leidybos teises. Pagrindinis bendrovės kapitalas priklausė A. Zemlickui, o Eug. Matuzevičius buvo dalininkas.

Karo metais Vilniuje buvo daug tuščių patalpų. A. Zemlickas tuo metu dirbo miesto namų valdyboje ir savo idėjai įgyvendinti pasirinko patalpas Vokiečių g. 26. Miesto savivaldybė labai pigiai nuomavo tuščias patalpas. Pasak Jadvygos Zemlickienės, sunkiausia buvo iš vokiečių okupacinės valdžios gauti leidimą atidaryti knygyną. Vokiečių valdininkai sąmoningai trukdė lietuviams plėsti prekybą, juolab knygų. Lengviau leisdavo atidaryti kavinukes, komiso krautuvėles, bet už tai imdavo didelius kyšius. Nė viena tokia įstaiga nebuvo atidaryta be kyšių. Ir ne pinigais imdavo, o riebalais (lašiniais, taukais). Mažas buvo riebalai — net ne sviestas, o lašiniai ir kiauliniai taukai. Pavyzdžiui, geras kostiumas kainavo 2—3 kg riebalų, pianiną galima buvo nusipirkti už 6—7 kg lašinių.

Apie pusę metų A. Zemlickas niekaip negalėjo gauti leidimo. Eug. Matuzevičius nei siūlė vietoj knygyno atidaryti komiso krautuvę. Galų gale 1942 metų pavasarį A. Zemlickas surizikavo ir atidarė knygyną, neturėdamas oficialaus leidimo. Leidimas buvo gautas tik kitų metų sausio mėnesį. Patalpas reikėjo remontuoti, bet tam stigo lėšų. Stokota ir plakatų, reklamos. Abiem, ir Zemlickui, ir Matuzevičiui, trūko patirties, kaip rinkti ir komplektuoti leidinius.

Pagrindinis A. Zemlicko tikslas buvo prekiauti lietuviškomis knygomis. Iš Kauno spaustuvių, „Spaudos fondo“ atsivežė užsilikusių lietuviškų knygų. Vėliau, jau Vilniuje, pavyko gauti Vytauto Didžiojo universiteto leidinių — „Darbai ir dienos“, „Mūsų tautosaka“. Tie komplektai nebuvo pilni. Eug. Matuzevičiaus nuomone, tai buvo sovietiniu laiku nespėti sunaikinti spaudiniai. Kadangi knygynas, buvo antikvarinis A. Zemlickas daugiausia rūpinosi knygų supirkimu, o Eug. Matuzevičius padėdavo jas rūšiuoti, nustatyti vertę.

Be lietuviškų, knygyne buvo prekiaujama lenkiškomis ir rusiškomis knygomis, pavieniais leidiniais anglų, prancūzų, italų kalbomis. Čia buvo nemažai enciklopedijų, žodynų įvairiomis kalbomis: pavyzdžiui, „Brokhauzo“ enciklopedija, išleista caro laikais, ir ta pati enciklopedija, išleista vėlesniais metais. Knygynas turėjo angliškų žodynų, gamtos ir zoologijos albumų, medicinos atlasų. Visi šie vertingi spaudiniai pateko į knygyną įvairiais keliais. Daug pastangų ieškant knygų padėjo pats A. Zemlickas. Ir miesto gyventojai pamažu pradėjo nešti brangesnių, vertingesnių žemėlapių, knygų. Vilniaus miesto butų ūkio sandėlyje A. Zemlickas aptiko keletą užkaltų dėžių, kuriose buvo knygos, siūstos iš Sovietų Sąjungos Lietuvos liaudies švietimo komisariatui. Be propagandinių leidinių, rado nemažai rusų klasikos — A. Tolstojaus, L. Tolstojaus, M. Lermontovo, A. Puškino kūrinių. Leidiniai buvo atrinkti ir įtraukti į knygyno fondus. Eug. Matuzevičius turėjo sukaupęs nepriklausomoje Lietuvoje išleistų knygų dubletų, „Sakalo“ leidyklos knygelių — J. Paukštelio ir L. Dovydeno. Per keletą kartų iš savo asmeninės bibliotekos jis papildė knygyno fondus 300 vienetais.

Pamažu užsimezgę nuolatiniai ryšiai su vietiniais gyventojais, ypač lenkų inteligentais. Susidarė mainų grupė. Knygyne buvo galima įsigyti visus A. Mickevičiaus raštus. J. Slovackio knygy.

Knygas padėjo komplektuoti kultūros istorikas Edmundas Laucevičius. Pasak Eūg. Matuzevičiaus, Jadvyga Zemlickienė jam pasakojo, kaip replikavo E. Laucevičius pirmą kartą užėjęs į knygyną: „Jums ne knygas pardavinėti, o geležį ir silkes. Turite vertingų ir įdomių leidinių, tik nemokate tvarkytis. Patys nežinote, ką turite“. Vėliau E. Laucevičius susibičiuliavo su knygyno savininkais. Užeidavo labai dažnai, patardavo, pagal kokias ypatybes nustatyti knygos vertę, daug dėmesio skyrė leidinio įrišimui, sakė, jog nuo to priklauso ir knygos vertė, mokė pateikti knygas, atnešdavo savo bibliotekos dubletų, kurių nebuvo knygyne.

Daugiausia prekiauta istorine ir grožine literatūra, enciklopedijomis, žodynais, žemėlapiais ir retais kartografiniais leidiniais. A. Zemlickas pradėjo supirkinėti senus žemėlapius, planus. Gavo caro laikų gubernijų žemėlapių, paaukuotą Sankt Peterburgo planą, Varšuvos planą, kuriuos kaip retenybę brangiai nupirko vokiečių kariškiai. Vokiečiai lankydavosi knygyne gana dažnai, tačiau tik kaip pirkėjai, o ne kaip cenzoriai. Kai kurie atnešdavo parduoti enciklopedinių žodynų, vieną kitą F. Silerio knygelę, spalvotų pieštukų už keletą pfenigų, nes šalia knygų čia buvo prekiaujama ir popieriumi, rašalu, atvirukais, pieštukais, kuriuos mielai pirkdavo atvykę iš kaimo mokytojai. Nedidelė knyga kainavo 3—5 markes (mokytojo alga buvo apie 120 markių, arba 2—3 kg lašinių). Už 3 markes miesto kavinukėje buvo galima išgerti erzacinės kavos ir suvalgyti sumuštinį. Gerai įrištos vertingesnės knygos kainavo 20—50 markių, komplektiniai leidiniai, pavyzdžiui, A. Mickevičiaus raštų 6 tomai, — kelis šimtus, net iki tūkstančio markių. „Brokhauzo“ enciklopedija kainavo 2 000 markių. Aukšto rango vokiečių kariškiai pirkdavo ne tik retus kartografinius, antikvarinius leidinius, bet ir rusų klašikų kūrinius. A. Tolstojaus „Petro Pirmojo“ du tomus nupirko už 16—20 markių ir savotiškai pakomentavo: „Tas grafas — parsidavėlis, bet kaip rašė!“

Paišikėjo, jog ir tarp lietuvių būta bibliofilų. Nors laikai buvo sunkūs, bet reikalingas knygas pirkto. Dažnai užeidavo Vilniaus šv. Mikolajaus bažnyčios klebonas kunigas Kristupas Cibiras, užsukdavo šv. Jono bažnyčios kunigas Alfonsas Lipniūnas, labai mylimas jaunimo ir visų vilniečių. Čia lankydavosi ir profesoriai Mykolas ir Vaclovas Biržiškos. Biržiškos dažną kartą ir nupirkdavo, kartais tik pavartydavo, pasižiūrėdavo. Kai nebūdavo daug žmonių, Jadvyga Zemlickienė kviesdavo profesorius pasižiūrėti naujų knygų. Užsukdavo žinomas Vilniuje lenkų profesorius Jušius Rutnickis, bet pirkdavo mažai.

Kaip prisimena Jadvyga Zemlickienė, nebuvo dienos, kad neužėitų keletas žmonių. Iš pradžių kaip pardavėja J. Zemlickienė dirbo viena, tvarkė apskaitos ir kasos knygas, rašė ataskaitas miesto prekybos skyriui. 1943 metų pabaigoje padidėjęs apyvartai (dienos apyvarta 500—600 markių), A. Zemlickas samdė dvi tarnautojas — Genę Lučiūnaitę ir Marytę Nenartavičiūtę, kurioms mokėjo po 100 markių bei aprūpino gyvenamuoju plotu ir maistu. Knygynas dirbo kasdien nuo 9 iki 18 val. su vienos valandos pietų pertrauka. Poilsio diena buvo sekmadienis. Savo

nuožiūra uždaryti ir išeiti nebuvo galima. Tokie buvo miesto savivaldybės nuostatai.

1944 metų žiemą A. Zemlickas pradėjo rūpintis gauti leidybos teises, rengėsi leisti knygas. Jau buvo nupirkta iš vokiečio popierius, susitarta su spaustuvės Strazdelio gatvėje savininku lenku. Plane pirmiausia buvo numatyta išleisti Kazio Bradūno knygų, Vytauto Mačernio „Vizijas“, Kazio Umbraso ir Pauliaus Jurkaus knygų rinkinius.

Atėjo 1944 metų pavasaris. Vis smarkiau dundėjo kanonada, artėjo sovietų kariuomenė, vokiečiai traukėsi. Bet miesto kultūrinis gyvenimas nestojto. „Vaidilos“ teatre buvo rodomos premjeros, Jeronimas Kačinskas dirigavo koncertams. Į knygyną užeidavo E. Laucevičius; išsitraukęs lupą, ramiai apžiūrindavo knygų nugarėles. Žmonės pirko knygas. Frontui visai priartėjus, A. Zemlickas dalį knygų išgelbėjo — spėjo išvežti į Vievį „Lietuvos Statutą“, išleistą XVIII amžiuje, Lietuvos istorijos knygas, Lietuviškąją enciklopediją ir kitas. Likusioji dalis buvo išgrobstyta, pastatas sudegė.

Karo metais A. Zemlicko antikvarinis knygynas būrė lietuvius inteligentus, prisidėjo prie šviečiamojo darbo. Šiame kultūros platinimo židinyje atsispindėjo Vilniaus, Vilniaus krašto ypatumai — pastangos išlaikyti lietuviybę, neužmirštant ir šalia gyvenančių lenkų.

P r i e d a s

Seimos archyve saugomas pažymėjimas, patvirtinantis A. Zemlicko antikvarinio knygyno nuosavybės teises. Tai vienintelis išlikęs šios įstajogus dokumentas.

GENERALRAT FÜR WIRTSCHAFT

Wilnaer Inspektion für Wirtschaft
Wil

Vilnius, 1943 m. sausio mėn. 27 d.
Napoleono a. 8—3

KRAŠTO ŪKIO GENERALINIS TAREJAS

Vilniaus Apygardos Krašto Ūkio
Inspekcija

Telef.: 17-78, 401, 13.

Nr. 1940

P A Z Y M Ė J I M A S

Pažymima, kad Zemlickas Antanas turi savo vardu Knygyną-antikvariatą pavadinimu „Knyga“, Vokiečių g. 26, Vilniuje, kuris Vilniaus Apygardos Verslų Ūkio Inspekcijoje yra užregistruotas.

Knygynas ūkinės bei finansinės operacijos bei kitus surištus su įmone reikalus atlieka ir raštus pasirašo verslamonės „Knyga“ vardu pats savininkas Zemlickas Antanas.

Prekybos skyriaus
Vedėjas

/K. Brazys/
Inspekcijos Viršininkas
Antspaudas

ANTIQUARIAN BOOKSHOP OF ANTANAS ZEMLICKAS'
IN VILNIUS 1942—1944

STEFANIJA ZEMLICKIENE

S u m m a r y

This article is founded on Jadvyga Zemlickienės' and Eugenijus Matuzeviči remi iscences.

A. Zemlickas and E. Matuzevičius composed a joint stock company „Knyga“ at the end of 1941 and at the beginning of 1942. A Lithuanian bookshop with publishing rights was planned to open in Vokiečių street 26. The greatest difficulty was to receive the permission from german occupational regime to open such a bookshop. The bookshop was opened in spring 1942 without an official permission. The principal aim was to accumulate as many Lithuanian books as it was possible.

The fate predicted not long existence for this book-propagation centre. In the summer of 1944 the house was burnt down, and very few books were saved.

Antanas Zemlickas' bookshop united Lithuanian intelligentsia in war time and played an important educational role. It reflected Vilnius and Vilnius district features such as the preservation of Lithuanianism and Lithuanian-Polish relations.